

EKA TALLINNA RESTAUREERIMISKOOL



HAAPSALU VANA MAJA

Kursusetöö

Kalli Pets

Haapsalu 2005

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
HAAPSALU EESLINNAD – ASUSTUS, ISELOOMUSTUS, NÄITED.....	4
MIKS JA MILLAL ON VAJA PROJEKTI?.....	10
KATUSED, SADEVEESÜSTEEMID JA KORSTNAPITSID	12
AKEN	16
VÄLISUKS	21
FASSAADID – KORRASTAMINE, VIIMISTLUS.....	24
KOKKUVÕTTEKS	30
KASUTATUD KIRJANDUS	31

SISSEJUHATUS

Ümbritseva keskkonna väärtuste tajumiseks tuleb seda tunda- sellisena nagu see läbi ajaloo meieni on jõudnud. *Käesolevas töös püütakse anda ülevaade Haapsalu linna puitasumite kujunemisest ning nende tänaseni säilinud tüüpilisest hoonestusest.*

Haapsalu ajaloolise vanalinna kaitseks on loodud muinsuskaitseala. Selle piirid ja kehtivad kitsendused on sätestatud vastavates seadusaktides (Muinsuskaitse seadus ja Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimäärus). Kinnisvara omanik Haapsalus peab niisiis arvestama võimalike piirangutega, et vältida seadusega vastuollu minevat tegevust.

Töös on käsitletud neid tingimusi, mis peavad olema täidetud muinsuskaitsealal asuvate hoonete restaureerimist või remonti planeerides.

Ometi ei saa kõike väärtuslikku kaitse alla võtta ning säästvat suhtumist üksikasjalikult seadustega ette kirjutada. Seega on oluline, et ka väljaspool muinsuskaitseala saaks takistada ajaloost mittehoolivaid omanikke tegemast muudatusi enne, kui nad mõistavad, milliseid väärtusi kannab endas üks vana maja. Alati ei pruugi aga tegemist olla hoolimatusega, ehk hoopis teadmatusega või oskamatusena ilu näha ja mõista.

Et eelmiste põlvkondade pärandist ka meie järeltulijad rõõmu tunda võiks, on vaja olemasolevat maksimaalselt säilitada. Ajastutruud ehitusosad: aknad, ukсед, korstnad, katuseräästad, voodrilaudis on need, mis loovad vanalinna kordumatu ilme. Kindlasti hoiavad ja tõstavad stiilsed ehitusdetailid ka maja väärtust. Säilimise eelduseks on aga asjatundlik hooldus. *Töös käsitletakse võimalikke ettetulevaid probleeme ning töövõtteid vanade puumajade korrastamisel ja hooldamisel.*

Samas kerkivad esile kaasaja funktsionaalsed nõuded- ka vanas majas peab olema hea ja mugav elada. See seab omaniku ette põhimõttelisi ja eetilisi valikuid uuendamise või säilitamise vahel. Kas ümber ehitada, restaureerida, konserveerida või piisaks lihtsalt korrastamisest ja edaspidisest hooldamisest? Iga uuendus, mis ehitustehniliselt läbimõtle mata, ebakvaliteetselt, mittesobivate materjalide või meetoditega teostatud, võib ohustada või lausa hävitada olemasolevat.

- Mida järjepidevamalt ja oskuslikumalt ehitist hooldada, seda väiksem on vajadus põhjalike uuendustööde ehk siis restaureerimise järgi.
- Respekteeri oskusi, mida iga ehitus endas kannab, st omanda varasemaid kogemusi, austa ja võta eeskujuks eelkäija ehitustraditsioonid.
- Vaata ajas tagasi ja leia üles oma maja väärtus ümbritsevas keskkonnas, hinda ajaloolist tausta enne kui otsustad seda muutma hakata.

Vananemise paratamatut protsessi saab pidurdada ja aeglustada, kuid laskem majal vananeda väärikalt, püüdes säilitada möödunud aegade tegelikkuse mulje – võimalikult vähe muutes, võimalikult palju säästes.

HAAPSALU EESLINNAD – ASUSTUS, ISELOOMUSTUS, NÄITED

Haapsalu linna võiks jagada selgelt eristuvaisse asumeisse. Osa asumeid moodustavad terviku, enam-vähem ühel ja samal ajal rajatud hoonete ansambli, teiste hoonestust on aga aegade jooksul oluliselt ümberehitatud ja täiendatud- nii väljendub neis linna arengu mitmekihilisus.

Siinse puithoonestuse võib vanuselisel kui ka asukoha järgi jaotada kuude gruppi:

- vanem puithoonestus keskaegse linnasarase piires või selle vahetus läheduses;
- eeslinnade vanem hoonestus (Kastinina, koplipealne, holmid, Vääsna)
- Koidula-Uue tänava vaheline hoonestus;
- kuurordiaegsed puitvillad (ei paikne kompaktsel alal);
- Võnnu tänava ümbruse hoonestus;
- 1950-ndatel ehitatud staadioniümbruse eeslinn.

Hoonestuse kujunemist Haapsalus on võimalik jälgida ja analüüsida alates 18. sajandist - 1743. aasta sõjaväe majutusnimekirjast saame teada, et linnas oli 50 maja, millest 6 asus arvatavasti eeslinnas. Sellest ajast pärinevad ka esimesed täpsed kirjalikud andmed üksikute hoonete ehitamise kohta. Linna tänavavõrgust ja hoonestusest annab hea ülevaate 1798. aastast pärit detailne linnaplaan koos eksplikatsiooniga.

Vana linnasüda piiskopilinnuse ümber - kirju, eri aegadel ehitatud hoonestus. Läbi aegade ja suurte ehituslike muutuste on siiski hästi säilinud sajandeid tagasi väljakujunenud tänavatevõrk. Millised olid majad Haapsalu linnas või õigemini selles väikeses asulas, millele piiskopi poolt 1279. aastal linnaõigused anti, ei ole muidugi teada. Oletada võib, et enamus neist olid ehitatud puidust.

Pikima ajalooga selles piirkonnas on aga ikka kivimajad: raekoda, vana apteegimaja Jaani 2, vana tollimaja Kooli 3, endine kreisivalitsuse hoone (kohtumaja), lasteraamatukogu maja ja mitmes järgus valminud gümnaasiumi hoonetekompleks Wiedemanni tänaval.

Üks vanimaid ja kaheldamatult ka huvitavamaid tänaseni säilinud mantelkorstnaga puitmaju selles piirkonnas on Saue 11, mille oletatav ehitusaeg 1772. a. Praegu restaureeritavas hoones on säilinud mantelkorsten selle sees asuva köögiga ning baroksed siseüksed ja kahhelahi.

Rüütli 4 asuva maja täpne ehitusdaatum on teadmata. Elamu tänavapoolne sein toetub keskaegsele linnamüürile. Hoone on tüüpiline Haapsalu vanem puumaja, mille toekat mahtu katab selle perioodi ehitustele tüüpiline poolkelpkatus. Maja plaanilahenduse selgrooks on olnud teljel asuv võimas mantelkorsten selle sees asunud köögiga ning kummalgi pool maja otstes paiknenud tubadega. Kahjuks on mantelkorsten ümberehituste käigus peaaegu hävinud, eriti ebaproportsionaalsena mõjub mannetult väike korstnapits vanal massiivsel korstnajakal. Hoonel on säilinud osaliselt vana vooderdus, nurga- ja räästavormistus. Sellise väga kitsa räästaga, kus kaldus räästalaud naelutati minimaalselt üle murispuu ulatuva sarikaotsa külge, on ka teised, umbes samast perioodist pärit elamud.

Stiililiselt moodustavad tervikliku rühma 19. sajandi lõpus, 20. sajandi alguses ehitatud **historitsistlikus laadis rohke puitpitsiga dekoreeritud villad ning ka ühiskondlikud hooned**. Need kaunid majad ei kuulu ühte asumisse, kaunistades nii

erinevaid piirkondi linnas. Enamus neist on puitehitised (nt kuursaal, elamud Wiedemanni 1a, Lahe 7, Suur-Lossi 17 ja 24, Posti 17 ja 20, Kreutzwaldi 2, Supeluse 4), kuid leidub ka mõni samas stiilis esinduslik kivimaja (Supeluse 2, end villa Friedheim).



Näide Suur-Lossi tänavalt korrastatud hoonest ...



ja sellest, mis võib juhtuda, kui keegi ei hooli... (Öhtu-Kallas)

Tüpoloogiliselt moodustavad omaette rühma paekivist soklikorrusega ja puidust teise korrusega hooned. Kivist soklikorrusel on asunud tavaliselt äriruumid, ülemine on olnud elukorrus (Posti 21 ja 24, Suur-Lossi 15, Kooli 5, Wiedemanni 2). Funktsionalistlikku stiili esindavad selles piirkonnas 1936. aastal valminud koolimaja Ehte 14 (arhitekt E. Nõva) ja elumaja Vaba 2.

Kastinina eeslinn on oletatavasti üks ajaloolise Haapsalu esimesi eeslinnu. Eestikeelne nimi võib tuleneda kalakastidest või paadisillast. Vanim saksakeelne nimetus oli Kaiserort (Keisri koht), rootslased nimetasid piirkonda aga Kuinudd-Veskininaks, sest 17.-18. sajandil asus siin mitu tuulikut. Esmakordselt mainitakse Kastinina raeprotokollides 1632. aastal. 1683. aasta Waxelbergi joonisel on Kastinina kohal kujutatud mingeid tööstusliku iseloomuga hooneid ning nende taga üks kõrge korstnaga ehitus. Oletatakse, et need vihjavad siin tegutsenud pottseppadele. Edasisest ajast leidub viiteid siin asunud sadamakohale, mitmetele tuulikutele, siin elanud kaluritele ja töölistele. Kuni 19. sajandini oli ainuke sinne tänav Suur-Liiva ehk Liiva tänav, mis algas ja lõppes kõrtsiga. Linnapoolne, Liiva kõrtsina tuntud hoone Suur-Liiva 2, on ümberehitatud kujul alles tänaseni. Suuremad muudatused toimusid 19. sajandi keskel ja teisel poolel seoses Haapsalu esimese mudaravila ehitamisega Suur-Liiva tänava ja mere vahelisele rannaalale. Kastinina südameks sai 1825. aastal krahv Magnus De la Gardie poolt rajatud mudaravila. 1856. a. omandas mudaravila apteeker Bergfeldt, kes seda ka laiendas. Mudaravila ehitamisega muutus ka terve eeslinna hoonestuse iseloom ja sealsete elanike põhisissetulekuks sai suvitajatelt saadav üür.

Selleaegne hoonestus on siiani piirkonnale tunnuslikuks - väiksemõõduline ristpalkseintega, algselt ilma laudvoodrita, lihtsa viilkatusega hoone, mis asub pikema

küljega vahetult tänavajoonel.. Nende alade meieni säilinud vanemad majad pärinevad 19. sajandi keskelt, kuid asumi ilme on aegade jooksul oluliselt muutunud.



Tänavalõik Kastininalt

Kastinina vanematest ehitistest väärriks nimetamist elamu Suur-Liiva 12, kuurordiaegsetest ehitistest elamud Suur-Liiva 24 ja 26, Lembitu 14 oma kauni veranda, Vaikne Kallas 4 oma rohkete säilinud algsete detailide ja sepistatud rõdupiirdega, omapäraste spiraalsammastega ehitud Vaikne-Kallas 6. Funktsionalismi esindavad siin elumajad Lembitu 1, Kalda 18 ja 22.

Järgmiseks eeslinnaks, kuhu 18.-19. sajandil koos ühendavate teede rajamisega linna hoonestus laienes, oli **Holmipealne**, mis koosnes seitsmest holmist-saarest ning oli kuni 19. sajandini Haapsalust merega eraldatud. Teated siinse asustuse kohta ulatuvad aga juba 17. sajandisse.



Vaade holmile

Bürgermeistri holm, mida esmakordselt mainitakse 1650.aastal, oli pikka aega hoonestamata ja kasutusel hobusekoplina, sajandijagu hilisemast ajast pärinevad teated seal eluaset omanud kalurist. Esimese maailmasõja ajast kuni Eesti taasiseseisvumiseni oli holm sõjaväe käes. Seal on asunud ka Haapsalu lennuväli. Bürgermeistri holm on kuni siiani minimaalselt hoonestatud.

Nn Pikka holmi on esmakordselt mainitud 1764. aastal samuti seoses seal asunud hobusekopluga. Praegu läbivad holmi Sadama, Uus-Sadama, Holmi ja Kaluri tänavad ja Holmi kallas. 18. sajandi lõpul oli Pikk holm juba üpris tiheda asustusega, elanikkonnaks peamiselt rannarootslased. 1810. aastast on teateid siia elama asunud Kärkla rootslastest, kes muutsid kivise ja viljatu maa peagi heakorrastatud aedadega piirkonnaks. Pika holmi mõjusamateks hooneteks on 1858. aastal ehitatud pseudogooti stiilis torniga Ungern-Sternbergide villa ja 1937. aastast pärinev A. Volbergi projekteeritud funktsionalistlik sanatooriumihoone.

Pika holmi (ka Sadama holm, Vana-Sadama holm, Suur holm) vanemad majad on hooneterühm Holmi tänava ja Veski viigi vahel, Kaluri tänava majad 3, 9 ning 16. Vana sadama juures asunud hoonetest on tähelepanuväärsed Sadama 29, 31 ja 35.



Piirkonnale omaseid maju

Vasikaholmi koosseisus oleva kõige merepoolsema Uue-Sadama holmi tippu rajati 19. sajandi keskel uus sadam koos juurdekuuluvate ehitistega, milledest tänaseks säilinud endine tollihoonete rühm Uus-Sadama 2, Esimese korruse ulatuses on säilinud müürid tolleaegsest sadamaaidast (ehitatud 1862).

18. sajandi lõpul laienes linn **Koplipealsele** (Kopli eeslinn viitab siin asunud hobuskoplile). Veel 17. sajandi lõpul teati Kopli nime all kogu mereäärset ala lossiaia tagant kuni Tallinna maanteeeni ja Randsalu veskini. Kuid juba siis elas siin, praeguse Metsa ja Kopli tänava piirkonnas, kümmekond kaluriperet. Kopli eeslinna kuulus veel ka 1830. aastal ehitatud De la Gardie loss. Praeguse Vee tänava ümbrust on nimetatud Lossipõlluks, Krahviaiataguseks või ka seal asuva Haki kõrtsi (1770.a. ehitatud nn Laatsareti kõrts) järgi.

Kopli vanim tänav on Metsa tänav, ajaliselt järgnesid Kopli, Aia, Aiavilja, Roo ja Potisepa. 1886. aastal rajati baptisti palvemaja, mis ümberehitatult tegutseb tänaseni. Asumi esialgsest hoonestusest on paraku väga vähe säilinud. Siiski leidub veel siingi üks mantelkorstnaga elamu Kopli 1 (kahjuks on hoone fassaad remontide käigus kaotanud algsed detailid), ilmet annavad piirkonnale küll hilisemad, kuid omapäraseid elamud, näiteks Metsa 15 ja 21, Metsa 19. jt.



Kopli tänav, esiplaanil mantelkorstnaga Kopli 1

Pärast arhitekt Soansi poolt 1923. aastal teostatud linnaosa planeerimist, hakkas kiirelt arenema **Randsalu eeslinn**, kus on samuti ajastuomast hoonestust säilinud.

Uue-Koidula tänava kvartali hoonestuse ajalugu ulatub 19. sajandi lõpukümnendisse. Varasemale Uuemõisa mõisa põllumaale rajati tänavad ning nende vaheline ala jagati kruntideks. Kvartal oma tüüpiliste majakestega (nt Uus tn 6,

8, 11 jt, kus veel olemas algne laudvooder, korstnapitsid ja aknad) on küllalt hästi säilitanud oma terviklikkuse ja omanäolisuse.



Piki Koidula tänavat

Eeslinn arenes ajapikku kuni vana kalmistu ka Tallinna maanteeeni, keskteljeks vana postimaantee, hiljem peatänavaks kujunenud Posti tänav. 20. sajandi alguseks olid lisaks Koidula (Kelmiküla, De la Gardie, Krahvi) ja Uuele tänavale olemas veel Mihkli (Mihhaili), Endla (Uus-Aleksandri), Võnnu (Nikolai), Kreutzwaldi (Puschkini), Vaikne, Turu (Krõlovi, Vilkeni), Niine (Tapamaja), Luha (Vladimiri, Kliiniku), Põllu (Baptisti, Komissari) tänavad. Jalaka ja Haava tänava joonel asusid sellel ajal aga veel vaid kuivenduskraavid.

Mõnikümmend aastat noorem eelmisest asumist on kunagise Kiltsi mõisale kuulunud Väasna küla kohale tekkinud **Võnnu-Endla-Jüriöö-Kalevi tänava piirkonna** asustus.



Fotod Kalevi tänavalt

Eeslinna kujunemine ja areng on sarnane Uue-Koidula asumiga, hoonestus, mis koosneb enamuses ühekorruselistest puitelamutest, pärineb 20. sajandi alguskümnendest ja moodustab tervikliku ansambli, millesse kuulub kirik (Endla 6, 1922, arhit. Habermann ja Johanson) ning on varem kuulunud ka väiketööstuse hooned ning kauplus. Iseloomulikke näiteid: Kalevi 18 ja 22, Võnnu 11, 14 ja 18, endine kauplus Kalevi 26, end sauetööstus Võnnu 29.

19.sajandisse ulatub **Võllaste eeslinna** tekkimine keskaegse hukkamispaiga ümber. Teada on, et esialgu oli tegemist hooneteta aiakruntidega. Pikka aega oli ainukeseks tänavaks Võllaste (hiljem Mäe, Niine), Praeguse ilme sai tänavatevõrk ja hoonestus 20. saj. keskpaigas.

Täiesti omanäolise kompleksi moodustab 20. sajandi algul rajatud **raudteejaam koos selle juurde kuuluva hoonestusega**. Peale raudteejaama valmimist hakati piirkonda

kutsuma Vaksali eeslinnaks, enne seda teati kohta Laksu karjamaana. Raudteejaama kompleks on võetud riikliku kaitse alla ja kuulub tervikuna säilitamisele.

Haapsalu linnasüdamikust lääne poole tekkis eeslinn seoses seal asunud sõjaväeosa, raadiojaama ja tellisetööstusega. Viimast meenutavad tänapäeval vaid kunagised saueaugud, raadiojaamast on aga alles vaid mastialused vundamendid. Küll aga on sellest ajast säilinud hooneid: nt Räägu 2 ja 6, elamu Kiltsi tee 7. Näide omapärasest elu- ja ehitusstiilist on siia nõukogude ajal ehitatud nn soome majad ehk barakid, mõned neist on veel säilinud.

Tervikliku ja meeldiva aedlinna moodustavad **Staadioni ja Õpetaja tänavate** äärde rajatud elumajad. Õpetajate, endise Pastoraadi tänava ajalugu ulatub küll hoopis kaugemasse minevikku- nimelt oli see enne eeslinna hoonestamist tee kirikumõisa põldudele, kuid toleaegsetest majadest pole midagi teada.. Piirkond on kandnud kunagi Kelmiküla nime.



Staadioni tänava majaderivi

Linnast kõige kaugemale jäi kahele poole Lihula maanteed asuv Stroi e. Troi eeslinn, millest 1898 eraldati Harmoonia eeslinn (Pargi ja männiku tee ümbrus). Sellest piirkonnast vanema puitarhitektuuri näiteid leida ei ole.

MIKS JA MILLAL ON VAJA PROJEKTI?

Sageli valitakse elupaigaks vanem puumaja eeldades, et ümbruskonnas on välja kujunenud meeldiv, stiilne, vaiksete tänavate ja hoovidega elukeskkond. Kahjuks võib juhtuda, et see keskkond kaotab aja jooksul väärtust (ka rahas mõõdetuna) sobimatute uusehitiste või ebaõnnestunud renoveerimiste tõttu. Seepärast peakski igasuguste tööde planeerimisel eelnevalt hoolikalt läbi mõtlema ja kaaluma, mida, kuidas ja milliste materjalidega teha. Suuremate tööde puhul tasub kindlasti kasutada projekterija abi.



Mõtlematu ja planeerimata tegevuse tulemus (Võnnu tn)

Kui tegemist on hoonega, mis on kas mälestis või asub vanalinna muinsuskaitsealal (kuid ei ole mälestis), tuleb mistahes hoone välimust muuta võivaid restaureerimis- või remonttöid planeerides, lähtuda muinsuskaitse seaduses (§ 24. Kinnismälestisel ja muinsuskaitsealal kehtivad kitsendused) ja/või Haapsalu vanalinna muinsuskaitseala põhimääruses sätestatud kitsendustest. Eelkõige tuleb arvestada sellega, et eelpoolnimetatud töid tohib teha vaid nõuetekohase ja Muinsuskaitseametiga kooskõlastatud projektdokumentatsiooni (muinsuskaitse eritingimused ja seda järgiv projekt) alusel (Muinsuskaitse seaduse 6. peatükk, §35). Seadus nõuab projekti kooskõlastamist kõikidel juhtudel, mis ületavad hooldusremondi raamid:

- muudetakse hoone mahtu, ehitusalust pinda, fassaadi (akende, uste, treppide, väravate muutmise);
- vahetatakse hoone konstruktsioone (kui mitte kandev sein asendatakse uuega, pole projekti vaja väljaarvatud juhul, kui tegemist on mälestisega);
- muutub plaanilahendus;
- muudetakse ruumide otstarvet (näiteks ehitatakse pööning elamispinnaks)

Kommunikatsioonide vahetamiseks pole projekti vaja, kui ei muutu soojavarustus, elektritarbimise süsteem, ei paigaldata uusi seadmeid (elektripliiti, boilerit vms).

Tihti kiputakse projekteerimise vajadust alahindama. Tõsist puudust selle järele hakatakse aga tundma siis, kui reaalsed tööd juba käimas on ning esimesed probleemid päevakorda kerkinud või kui tehtu ei vasta ettekujutusele. Esialgne „kokkuvõtte“ projekti arvelt võib kaasa tuua hoopis suuri ümbertegemisi ja seega ka mõttetuid lisakulutusi. See on ebameeldiv nii omanikule kui ehitajale. Projekti olemasolu annab mõlematele aluse ka võimalikke hilisemaid lahkkelisid lihtsamini lahendada ja selgitada, kas tekkinud probleemi on põhjustanud ehitaja või tuleneb see hoopis mõnest veast projektis.

Projekteerimise käigus saab selgeks, kuhu ja millise tulemuseni tahetakse jõuda ning kulutusi täpsemalt kalkuleerida. Vajadusel saab töid jagada ka etappideks, sest lihtsalt ühest otsast tegema hakates võib jõuda ummikseisu. Muidugi peab vana maja puhul alati valmis olema „üllatusteks“, sest enne konstruktsioonide avamist ei oska tihti ka kogenud spetsialist tehnilisele seisukorrale päris täpset hinnangut anda, samuti võivad uuemad viimistluskihid enda all peita põnevat ehituslugu. Isegi siis, kui kavatakse ise ja vaid väikesi ümberehitusi teha, on kasulik eelnevalt spetsialistiga nõu pidada.

Missugusel tasemel vormistatud või kui mahukas on projekt (või siis muinsuskaitse eritingimused ja neid järgiv projekt) ja palju see omanikule maksma läheb, sõltub konkreetsest hoonest ja töö keerukusest. Ilma loata ümberehitamine on haldusõiguserikkumine ja selle eest kannab seaduses ettenähtud korras vastutust omanik.

KATUSED, SADEVEESÜSTEEMID JA KORSTNAPITSID

Missugune katusekattematerjal võis domineerida Haapsalu linnapildis näiteks sadakond aastat tagasi, ei oska täpselt arvata. Usutavasti võis näha nii puit- kivi-, roo-
tõrvapappkatust, 20. sajandi kahekümnendatest aastatest ka tsingitud terasplekk-
katust. Tänapäevaks ei tea olevat säilinud ühtki heas korras puitkatust, küll aga võib
sellest materjalist jälgi leida pööningutele kogunenud „kultuurkihist“ või on seda
säilinud uuema katusekatte all.



Üksik(ainuke) näide säilinud laastukatusest Sadama tänavalt

Kui katusekatte on täiesti amortiseerunud ja parandamisel ei ole enam mõtet, tuleb uue
kattematerjali valikul lähtuda hoone ehitusaegsest traditsioonist, ka juhul, kui
vahepealseks katteks oli näiteks eterniitplaat. Vanade hoonete katustel ei sobi
kasutada polümeerse pinnakattega plekki ega profiilplekki. Vanalinnas on eelistatud
tsingitud terasplekk- või kivikatused, kui kellegi soov ja võimalus taastada, siis ka
puitkatused (pilbas-, laast-, laud-, kimm-, sindlikatus). Viimaste hooldamine eeldab
küll rohkem järjekindlust (puhtanahoidmine, tõrvamine või värvimine).

Tsingitud teraspleki kasutamisel peaks jälgima plekitahvli traditsioonilisi mõõte - 70,5
x 141 cm (kasutatakse ka ca 75 x 125 cm tahvleid). Tsingikihi paksus peab olema üle
0,02 mm.

Katusekatte väljavahetamine muinsuskaitsealal paikneva ehitise puhul tuleb
kooskõlastada Muinsuskaitseametiga.

Korras ja regulaarselt hooldatud katus on eelduseks hoone säilimisele. Katuse
seisukorda tuleks kontrollida vähemalt kaks korda aastas ja kahjustused kohe
likvideerida.

Nii **keraamilise- kui tsementkivi puhul** sõltub vastupidavus ennekõike kivide
kvaliteedist. Liiga poorsed kivid purunevad kergemini, sest on
temperatuurikõikumiste suhtes tundlikumad. Jälgida tuleb ka seda, et katusekivide
alumine pool oleks tuulutav- vajalik räästa- ja harjatuulutuse olemasolu.

Katuse sammaldumine sõltub hoone asukohast (tuuline ja päikesele avatud või
varjuline, suurte puude läheduses), samuti kivi poorsusest, kuid rikub see rohkem
tsementkivi. Sammalt võib maha kraapida või survepesuriga puhastada, kuid see
taastub ajapikku paramatult. Oluline on hoida nii katus, eriti neelukohad, räästa- ja
ripprennid, puhtad prahist- oksaristu, langenud lehed.

Vana kivikatuse parandamisel on vajalik asenduskivide olemasolu. Need peavad
olema võimalikult originaalilähedased (värv, suurus, materjal, kuju). Mõistlik
peremees võiks soetada endale paikamiskivide varu - kive võib saada näiteks
lammutatava maja või asendatava katuse juurest. Kui varud puuduvad ja kasutatakse

uusi, olemasolevast erinevaid kive, tuleks need koondada ühte piirkonda (nõuab muidugi tunduvalt töömahukamat vanade kivide ümberladumist). Alati tuleb jälgida, et parandamise käigus ei lõhutaks veel kõlblikku materjali, seetõttu tuleb purunenud kohani jõudmiseks eemaldada vahepealsed kivid või kasutada katuseharja taha haakuvat redelit. Kive on võimalik vahetada ka altpoolt (va munk-nunn kivid), kuid seda vaid juhul kui puudub aluskatus.

Kivide kinnitamiseks tuleks kasutada roostevabast metallist tarvikuid (klambreid, konkse, naelu, traati). Tihendamiseks määrati vanasti aluslaudiseta katus altpoolt lubimördiga, millesse segati loomakarvu (1 kg vees leotatud veisekarvu 100 l mördi kohta). Sellist meetodit võiks ka nüüd kasutada. Vuukimiseks tuleb valida niiskem päikesepaisteta ilm. Kindlasti ei tohi kivist katus tihendada tsementmördiga, sest see on liiga jäik.

Tsingitud terasplekk-katuse seisukorra tavapärasel ülevaatusel tuleb jälgida, et ei oleks tekkinud roostet, eriline tähelepanu valtsikohtadele, neeludele, korstnate, katuseakende, ärklite ühenduskohtadele ja piirkondadele kuhu võib koguneda risu ja lehti. Kontrollida tuleb, et kinnitusklambrid ja naelad oleksid terved (kasutada võib ainult kuumtsingitud terasest kinnitusdetalle). Ohtlik on vee kondenseerumine metalli sisepinnale, seetõttu peab katusealune olema hästi ventileeritud. Mehaanilised kahjustused värvipinnal loovad eeldused rooste tekkeks - tuleb teha värviparandus. Vajadusel saab parandada väikesi (valtsi-) pragusid jootmisega, väiksemaid vigastusi linaõlikitiga. Suuremate parandustööde puhul tuleb säilitada võimalikult palju vana ja kasutuskõlblikku katuseplekki.



Vale katus, vale sein, vale aken – näotu

Tsingitud terasplekk-katus vajab kaitseks värvikihti. Uue materjali puhul on mõistlik jätta see esialgu 2-3 aastaks värvimata, sest vabrikus peale kantud kaitsekiht takistab värvi haakumist. Enne värvimist tuleb katus alati hoolikalt puhastada ja pesta. Traditsioonide austaja võiks eelistada heade omadustega ja kergesti hooldatavat linaõlivärvi.

Kui katust on eelnevalt värvitud, tuleb hea tulemuse nimel kindlasti:

- kasutada sama värvitüüpi (vastasel korral tuleb katus vanast värvist täielikult puhastada);
- teha korralik ettevalmistus: prahist puhastamine, rooste eemaldamine kaabitsa või terasharjaga, pesemine 5% ammoniaagilahusega, loputamine;
- kruntida vastavalt värvitüübile - kaasaegsete värvide puhul jälgida kaasolevaid juhendeid, linaõlivärvi puhul soovitatav kasutada linaõlipõhjalist tinamennikukrunti;

- jälgida, et katusepind ei oleks päikesekuuma ega niiske;
- kanda värv peale pintsliga, alustades harjast ja liikudes räästa poole.

Sadeveesüsteemide parandamisel ja asendamisel tuleb kasutada samu võtteid ja materjale, mis antud maja puhul on varem kasutatud leidnud või võtta eeskujuna samast perioodist pärinevatelt hoonetelt. Enamasti on rennide-torude valmistamisel kasutatud tsiingitud terasplekki, mis rooste kaitseks värvitud (linaõlivärv). Plastikust ja polümeerse pinnakattega plekist sadeveesüsteemi ei sobi vanade majade puhul kasutada.

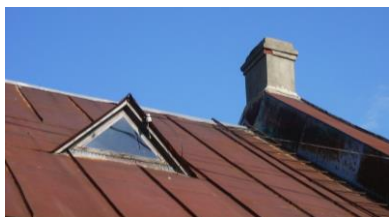
Sadevetesüsteemi elementaarseks hoolduseks on vaja:

- hoida rennid, lehid ja torud prahist ja jääst puhtana;
- kontrollida liitekohti, vajadusel kohe parandada;
- tagada vee äravool hoone lähiümbrusest sadevetekanaliseerimise või äravoolukanalisse.

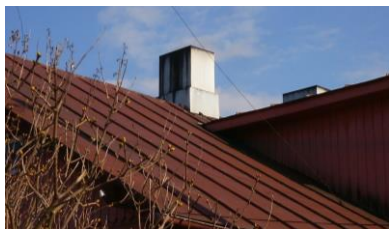


Kenasti hoitud majadel on ka vihmaveetorud tänaseni säilinud (Kalevi tn)

Oma kindel osa ehitustraditsioonis on katusemaastike ilmestajana täita **korstnapitsidel**. Kahjuks on need tihti aga väga halvasti säilinud ja parandamise asemel eelistatakse üles laduda uued. Samas võib ebasobiva lahendusega korstnapits rikkuda hoolikalt restaureeritud või korrashoitud maja üldilmet.



Kalevi tänaval nähtud tellistest krohvitud korstnapits...



võrdluseks plekiga kaetud „võõras“ naabermaja katuseilt

Haapsalus on vanemad korstnapitsid olnud krohvitud ja lubjaga valgendatud- olgu siis tegemist paekivi- või telliskorstnaga. Ilmastiku eest kaitseb korstnapitsi plekist kate, mis peaks olema paigaldatud nii, et see silma ei riivaks. Hilisemad silikaattellisest korstnad, mille ladumiseks ka juba tsementmörti kasutati, jäeti krohvimata.

Korstna seisundi kindlakstegemiseks on vajalik kontrollida korstnapitsi, korstnakrae (korstna ja katuse ühenduskoha), korstna katusealuse osa ja lõõride seisukorda.

Korrastamiseks-parandamiseks tuleb valida õiged ja ajastutruud materjalid. Vana lubimördiga laotud korstnapitsi ei tohi vuukida ja krohvida tsementmördiga. Korstnakivide või telliste asendamisel tuleb leida olemasolevatega võimalikult sarnane kivi.

Oma maja korstnapitsi taastades või uut üles ladudes, tuleb lisaks tuleohutusnõuetele arvesse võtta ikka ka sobivust miljösse ja vajadusel otsida häid eeskujusid vastavast ajastust pärinevatelt hoonetelt..

AKEN

Aknad öeldakse olevat kodu „visiitkaardiks“. Aknaavade proportsioonid ja akende asetsemise rütm on fassaadi juures väga olulised, need annavad hoonele oma näo ja stiili. Kunagi puitakendega ehitatud majale sobivad ideaalselt ainult puitaknad, kaasajal „odavat“ populaarsust võitnud plastaken võib rikkuda kogu vana maja näo. Ajaloolise- või miljööväärtusega hoone puhul on plastikakende paigaldamine aga lausa lubamatu!



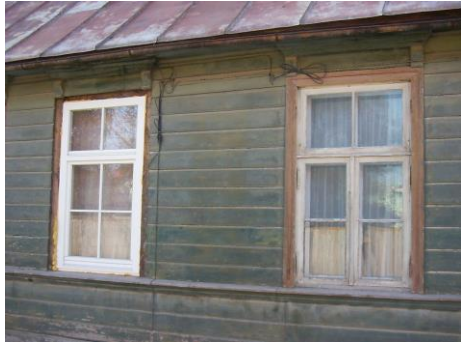
Üle Uue tänava kiikavad teineteise poole nii erinevad aknasilmad

Olemasolevate puitakende restaureerimine on enamasti siiski odavam kui uute plastakende paigaldamine, sest ära jäävad paratamatult kaasnevad lõhkumistööd – rikutud sise- ja välisviimistlus. Hakates võrdlema plastakende ja uute korralike puitakende hinda, tekib muidugi kiusatus valida taskukohasem plastikvariant, kuid mõeldes oma maja „tervisele“, terviklikkusele ja lõppkokkuvõttes kinnisvara rahalisele väärtusele, tuleb valik teha ikka väärrika puidu kasuks.

Tihti hinnatakse vana akna seisukorda lootusetult halvaks põhjendamatult. Kui aga tõesti on vaja aknad uutega asendada, tuleb täpselt jälgida vanade akende kuju, mõõtmeid, konstruktsiooni, profiile ja muid detaile. Kõige mõistlikum on viia vana aken töökotta eeskujuks, et tulemus ootustele vastaks. Unustada ei tohiks siinjuures ohtu, et tänapäeval kasutatav puit ei pruugi olla hoopiski nii kvaliteetne (õigel ajal langetatud, korralikult kuivatatud, õigesti valitud lülipuit) kui vana.



Pisidetaailid - neid tuleb hoida (tuuleliistu kaunistus Kalevi tn)



Kumb on ilusam, stiilsem, väärtuslikum?

Ilma regulaarse hoolduseta ei püsi ükski asi kuigi kaua korras, sealhulgas puitaknad. Naturaalse värviga kaetud ja linaõlikitiga klaasitud akna peamine hooldus seisneb järgnevas: koguneva mustuse mahapesemine (eriti kondensatsioonivee äravoolukanalitest), värvimine, vähemalt iga viie aasta tagant ja vajaduse korral üle kittimine. Soovitada võiks ka vastavalt vajadusele korra aastas või üle aasta aknaraamid üle õlitada, st linaõlivärnitsasse kastetud lapiga värvipind üle hõõruda (aitab siduda pigmenti). Lihtne on asi siis kui hooldus on olnud ka varem regulaarne ja kasutatud on traditsioonilisi materjale. Tihti on aga traditsioone rikutud ning ette tuleb võtta hoopis tõsisem töö.

Remontima asudes tuleb kõigepealt teha selgeks probleemid ja võimalike kahjustuste ulatus ning otsustada, kas ja kui palju on vaja vahetada välja klaase. Võib juhtuda, et aknal on säilinud veel vanad käsitööna valminud pisut lainetavad ja „mullilised“ klaasid. Need tuleks küll alles jätta, kui on vähegi võimalik neid puitosade remondi ajaks raamist tervelt kätte saada (väga õhukesed ja haprad).

Töö tegemise ajaks tuleb aknad lengi pealt maha tõsta. Eemaldada vana värv ja lahtine kitt (klaasiliistud), vajaduse korral ka metallmanused ja klaasid. Värv eemaldamiseks on mitmeid võimalusi: lihtsalt mehaaniliselt kraaprauaga kraapides, värvi kuumaõhupuhuriga eelnevalt soojendades (ettevaatust eemaldamata klaasidega, need võivad kuumaga puruneda - tuleb katta papitükiga) või kasutada värvikihtide lahtisulatamiseks infrapunasel valgusel töötavat lampi (Speedheater). Üleskobrutanud värvi saab eemaldada näiteks kitsa pahtlilabidaga, kuid on olemas ka erinevate profiilide puhastamiseks mõeldud kraapraud. Hästi säilinud värvipinna puhul piisab selle karestamisest liivapaberiga.

Kaubanduses pakutakse värvi eemaldamiseks mitmeid kemikaale, kuid nende kasutamisel tuleb ainete mürgisuse tõttu olla väga ettevaatlik.

Vana lagunenu kitti on lihtsam eemaldada seda eelnevalt soojendades (kuumaõhupuhur, kitilamp). Tööriistana kasutatakse kitsast peitlit. Muidugi on oht puitu vigastada suur ja töö nõuab kannatlikkust ning natuke vilumust.

Kui raamid on puhtad, saab nende remondivajadust täpsemalt hinnata. Kergemate kahjustuste korral tuleb liimida ja punnida uuesti raami tapid ja hõõveldada raam täpselt mõõtu.

Tihti võivad olla näiteks aknaraamide (ka lengide) alumised osad niiskuse toimele pehastunud. Sellisel juhul tuleb riknenud puit asendada. Selline töö nõuab aga juba rohkem puutööoskust ja kogemusi. Jälgida tuleb seda, et plommimisel kasutataks võimalikult kvaliteetset (kõige sobilikum ja enamasti kasutatud tihe männi lülipuit või tamm) ja parandatava raamiga sama kuiva materjali (mõistlik oleks ära kasutada

vana, käibelt kõrvaldatud akende puitu). Puu süü peab raamil ja asendataval tükil jooksuma ühtpidi.

Peale värvi eemaldamist ja remontimistöid tuleb raam tolmust puhastada ja kruntida, eriti hoolikalt immutada klaasivaltsid ja raami alumine serv. Kruntimiseks kasutatakse kas tärpentini või lakibensiiniga vedeldatud linaõlivärnitsat (tärpentini soovitatakse lisada veerandi kuni kolmandiku jagu) või kruntvärvi – vedeldatud linaõlivärv, millele võiks lisada tsinkvalget värvipigmenti (tsinkvalge) hallituse jm seenkahjustuste vältimiseks. Värnitsaga töödeldud puidus olnud lõhed sulguvad või vähenevad, samuti impregneerib see puitu ja muudab viimase ka vähem „mängivaks“ ehk mikrokliima mõjul kõverduvaks.

Teoreetiliselt peaks puitu immutama niikaua, kuni sinna enam õli sisse ei imendu, praktikas võiks piirduda kolmekordse pintseldamisega poolepäevaste vahedega. Kindlasti on kasulik, ja mitmel pool soovitatud, aknaraami (alumisi) nurkasid pidi värnitsanõus hoidmine. Poolest päevast peaks siin piisama vägagi mädanikukindla aknaraami saamiseks.

Tihti on klaas raamile kinnitatud ainult liistudega. See meetod, mis on nähtavasti valitud töö lihtsustamise eesmärgil, ei taga vähemalt klaasi allservas raamile piisavat kaitset. Parim vahend klaasimiseks on juba sajandeid kasutusel olnud linaõlikitt. Kitt nakkub puiduga hästi, püsib pragudes ja aeglustab ka immutusõli puidust väljakuivamist.

Aknakitti (kriidipulber ja naturaalne värnits segatud vahekorras 1:1) on varem ikka ise valmistatud, kuid see ei pruugi alati kõige paremini õnnestuda, seetõttu võiks kasutada poodides pakutatavat, jälgides, et tegemist oleks naturaalse tootega.



Korralik kittimistö nõuab muidugi teatavat kogemust, kuid see on kiirelt õpitav. Igal juhul tasub ise proovida.

Järgnevalt mõningad nõuanded kittimistööks:

- klaaside paikasängitamiseks tuleb esmalt katta valtside põhi väikese koguse kitiga;
- sellele asetatakse klaas ja surutakse paika (ülearuseks osutunud kitt puhastatakse hiljem);
- klaas kinnitatakse tihvtide või klaasiklambritega;
- purgist väljavõetud kitt tuleks kõigepealt korralikult läbi mudida, et purustada võimalikud kõvemad tükikesed ja et seda töötamiseks pehendada;
- seejärel võtta paras kogus (ühe valtsi jagu) ja rullida sellest „vorstike“ mis surutakse näppudega tugevasti valtsi;
- kitt silutakse kitinoaga või lõigatakse (ühtlasi tihedalt surudes) ära ülearune osa kitist;

- korrastatakse nurgad ja puhastatakse klaasilt ning raamilt ülearune kitt;
- ettevaatust, kiti tahenemine võtab päris palju aega (pakendil toodud), seetõttu ei saa ka kohe värvima asuda.

Kui kasutatakse siiski klaasimisliistu, krunditakse see eelnevalt igast küljest. Klaasimisliist vajutatakse kiti sisse ja lüüakse naeltega kinni. Kitti kasutamata, pääseb niiskus hõlpsasti raamikonstruktsioone kahjustama.

Krunditud raamides olevaid pragusid ja vigastusi saab täita samuti kitiga. Restaauraatorite poolt on soovitatud kasutada silendamiseks ka segu, milles pulbriks hõõrutud puusüsi on segatud väikese koguse PVA liimiga, seda kantakse peale nagu pahtlit (samasugune konsistents). Arvestada tuleb, et sellise paranduse kuivamisjärgne siledakslihvimine on üsnagi vaevanõudev, kuid praktiline kogemus näitab, et tulemus on päris hea.

Akende värvimiseks on eelistatuim naturaalne linaõlivärv, mis nakkub ja katab puitu hästi, pidades samas piisavalt kaua vastu. Korralikult õhukeste kihtidena pealekantult ja kihte korralikult kuivada lastes, ei hakka õlivärv kunagi laastudena raamilt maha kooruma, vaid kriidistub aja jooksul ning kulub raamilt ühtlaselt. See lihtsustab hiljem puhastamist ja ülevärvimist.

Aknaid on parem värvida sooja ja kuiva ilmaga. Otsest päikesevalgust tuleks aga vältida, sest kiiresti kuivades võivad tekkida mullid. Puidu niiskusesisaldus peab olema alla 15%). Aknaraami värvides tuleb seda teha nii, et ruudu servas (eriti allservas) ulatuks värv millimeeter-kaks (üle kitiserva) klaasi peale; see ei lase allanõrguvat vett raami ja klaasi vahele valguda.

Kõik ajaloolised metallmanused (hinged, nurgad, haagid jne) tuleb alles hoida. Need puhastatakse vanast värvist ja roostest terasvilla või väikese terasharja abil, krunditakse (kaetakse roostetõrjevahendiga) ja värvitakse (mõlemalt poolt), paigaldatakse tagasi, reguleeritakse. Värvida võib aknaga ühte tooni (linaõlivärv sobib) või kontrastseks.

Viimaseks tööks pärast akende kordaseadmist on neilt värviplekkide eemaldamine, selleks on võimalik kasutada mitmeid painduvast terasest valmistatud, poes müüdavaid tööriistade terasid, aga mitte eriti suure kraapimise jaoks on piisav abivahend žilett.

Vanu aknaid on lihtsate võtetega võimalik muuta sooja- ja mürapidavamateks. Selleks võib sisemistele aknaraamidele paigaldada tuuletõkkehendid või siis soovi korral asendada sisemise raami klaasid pakettklaasidega. Välimisi raame ei tihendata, nii saab niiskus välja kuivada.

Kui ei likvideerita kahjustuste põhjusi, on remontimine mõttetu tegevus: tähelepanu tuleb pöörata piisavale kaldele aknaplekil või mujal vee liikumise teel. Kui vesi ei ole korralikult aknalt ja aknalaualt ära juhitud, jääb aknaraami ning -lengi alumine osa pidevalt niiskeks ja algab nii nende, kui ka ümbritsevate puitkonstruktsioonide mädanemine. Aknaplekk peab muidugi olema terve ja korralikult ning õigesti kinnitatud. Vanemate majade puhul on sageli kasutatud raudplekki, vajadusel tuleb see terasharjaga roostest puhastada ning korrosioonitõkkega töödelda ja üle värvida. Aknaplekk peab olema kinnitatud nii, et kogu sellele jõudev vesi üle välimise ääre alla voolaks.

Paremale soojapidavusele ja samas ka turvalisuse tagamisele aitavad tõhusalt kaasa aknaluugid. Kui hooneel on alles või leidub jälgi luukide olemasolust (näha olevad hingetapid vms), tasub need kindlasti korrastada või taastada.



Aknaluugid Võnnu ja Kalevi tänavalt

VÄLISUKS

Nagu aknaid, nii on üksigi tehtud väga erinevaid, vastavalt funktsioonile, hoone arhitektuurile ja ajakohastele tiseritöövõtetele. Kahtlemata on ukсед olulised detailid hoone arhitektuurses tervikus ja nii rikuks nende asendamine kaasaegsete „vabrikustega“ maja välisilmet. Korralikult restaureeritud vanad puituksed on tihtipeale uutest, enamasti liimpuidust valmistatuist, ka hoopis vastupidavamad, sest vanasti kasutati palju kvaliteetsemat, õigesti valitud materjali. Maksaks meeles pidada, et mida rohkematest osadest uks või selle detailid kokku liimitud on, seda inetum näeb see vananedes välja ja seda vähem peab see vastu. Alati on lihtsam parandada paari-kolme laiemat pragu, kui paljusid peenikesi. Just selline praguline võib aga olla ilmastiku meelevolda sattunud liimpuidust uks tulevikus.



Üks Haapsalu toredamaid välisuksi (Posti tn)



Tüüpiline puumaja välisüks, antud juhul parajasti korrastatav (Kalevi tn)

Selleks, et uks oleks piisavalt tolmu-, müra- ja tuulekindel, lisaks veel hea välja näeks, peaks selle korrastamine käima samasuguse skeemi järgi nagu akendegi remont: kõigepealt tuleb välja selgitada probleemid ja nende põhjused, alles siis asuda tööle.

Tööde mahu määrab ukse seisukord. Kui uks enam korralikult ei sulgu, on põhjus arvatavasti väsinud hingedes, või aja jooksul kogunenud paksus värvikihis, samuti võib kasutatud värv olla omadustega, mis takistavad vee väljakuivamist puidust. Niiskusega paisunud ukse parajakshööveldamiseks sobib võimalikult niiske ilm (aastaaeg), sest siis on paisumine saavutanud maksimumi. Kuivamisega tekkiv kahanemine on vajadusel kompenseeritav tihendite paigaldamisega. Lahtivajunud hingede puhul peaks kontrollima, kas kruvid püsivad korralikult paigas, kruviaugud võivad vajada punnimist. Selliste vigade parandamisega saab vist küll iga majaperemees ise hakkama ning ust töökotta saata pole erilist vajadust.

Uks võib olla siiski tugevasti kahjustada saanud – selle alumine pool pehastunud, puidu niiskusest tingitud paisumised ja väändumised, raampuu (tihti lukupoolne) osa lõhutud, veenivad kadunud, jne. Selliste vigastuste likvideerimiseks tuleb katkine koht kas plommida või kogu raampuu osa asendada.

Lootusetu ei ole aga olukord ka siis, kui saame vanast uksest kasvõi ainult tahveldise säilitada, paigutades selle uude raami. Ka selline võte säästab veel kasutamiskõlblikke ajaloolisi detaile.

Kui uks on remontimiseks vaja lahti võtta, siis pärast detaile uuesti kokku pannes tuleb jälgida, et tahvlid istuksid kindlalt soontes, aga nii, et ei ulatuks päris soone põhja, sest arvestada tuleb puidu paisumiseks vajaliku ruumiga. Kindlasti ei tohi tahvleid raami külge liimida.

Säästvalt tuleks suhtuda ka ukseleengidesse - mida on ikka võimalik korrastada, see peaks ka alles jääma. Enamkahjustatud on tavaliselt alaosad ja lävepakk. Ka siin saab pehastunud lõigu põikisuunaliselt välja saagida ning selle uuega asendada. Väändunud piida võiks proovida kiilude abil sirgeks ajada.

Kui uks on sissepoole avanev, tuleb alumisele raampuule kindalast panna veenina (kui seda pole). Tihti on veenina aegade jooksul pehastunud ja lagunened või lihtsalt kaduma läinud.

Ka uste parandamise puhul tuleb jälgida, et plommimisel kasutataks sama sorti ja sama kuiva puitu - mändi paigatakse männiga, tamme tammega, lülipuitu lülipuiduga, maltspuitu maltspuiduga.

Omaette väärtuseks on algupärased hinged, lukud, riivid, käepidemed jms, mida kõiki tasub kindlasti püüda korda teha (puhastada, õlitada) ja edasi kasutada, see annab kogu hoonetele vaid lisaväärtust. Kulunud ja „väsinud“ algupärased hinged võib dubleerida kaasaegsete silmatorkamatute hingedega. Samamoodi oleks õige käituda ka vana luku säilitamiseks- lisada täiendav (turvalisem) lukk. Kui originaalhinged, lukud jne hoopis puuduvad, tuleks valmistada või leida neile ajastutruu asendus. Eeskujusid võib leida samatüüpetelt ustelt. Mõnikord aga õnnestub saada metallmanused mõnelt täiesti taastamiskõlbmatult uksest.

Peale hoolsat puhastamist (vt aknaraamide värvist puhastamine) ja remontimist, tuleb täita kõik puidupraod. Selleks sobib hästi linaõlikitt, mis on piisavalt elastne ja peaks puidu kahanemistele-paisumistele kaasa töötama. Suuremaid pragusid saab täita sobivast puust pilbastega, kasutades niiskuskindlat liimi. Kuivanud paranduskoht lihvitakse siledaks.

Parim värv vanale uksele on naturaalne linaõlivärv, kuid õigete värvitoonide valikul tuleks lähtuda ajaloolisest värvilahendusest. Selleks tuleb ukse puhastamise käigus natuke uurimistöoga tegelda ja teha vajalikes kohtades mõned värvivõndaažid st puhastada kiht-kihilt välja varasemad toonid, millede hulgast valida. Väga võimalik on, et „ajalooline tõde“ tänasesse päeva ei sobitu, siis tuleb aluseks võtta hoone põhivärv ja/või arhitekti soovitatud toonid. Võib aga juhtuda, et uks on olnud kunagi hoopis aaderdatud, siis soovitaks küll juba enne puhastama asumist kogenud restauraatori poole pöörduda- ka aaderdust on võimalik välja puhastada, säilitada, taastada.

Et hoolsasti korrastatud uks ka vastu peaks, oleks vajalik varikatuse olemasolu. Kui seda kunagi olnud pole või on see lagunened, võiks leida arhitekti abiga majale sobiva lahenduse. Igal juhul tuleks jälgida, et vihmavesi otseselt ust ei kahjustaks.



Erinevaid varikatuseid Võnnu ja Sadama tänavalt

FASSAADID – KORRASTAMINE, VIIMISTLUS

Vana maja välisvoodri säilitamisel või ka taastamisel on jällegi oluline kõikidele töödele eelnev põhjalik fassaadide seisukorra uurimine ja võimalikult algupärast säästvate otsuste tegemine. Kindlasti tuleb likvideerida kahjustusi põhjustavad tegurid.

Selleks, et laudis oma kaitse- ja kaunistamisfunktsiooni hästi täidaks, st meie ilmastikuoludes hästi vastu peaks, tuleks tähelepanu pöörata järgnevatele soovitudele:

- välisvoodri taha peab olema jäetud umbes 15-16mm katkematu tuulutusvahe, mis on alt ja ülevalt avatud (suurema tuulutusvahe puhul, kui õhu liikumine on liialt intensiivne, võib vihmamärgade laudade liigkiire kuivamine põhjustada kuivamislõhesid);
- väga oluline on fassaadilaudade piisav paksus, see peaks olema vähemalt 25 mm (seda tuleb jälgida laudade asendamisel);
- lauaotste (alumise laua) ja veelaua vahele tuleb jätta õhuvahe;
- voodri ülaserava ja katuseräästa vahele jäetakse umbes 10mm tuulutuspiilu;
- fassaadi ülaseravas piisab tuulekasti laudade vahele ca 10 mm vahede jätmisest, fassaadi tuulutusvahe peab katuse tuulutusvahega olema ühendatud;
- laudade alumised servad peavad olema lõigatud viltu, nii, et moodustuks veenina - see hõlbustab vee äravoolu;
- vertikaallaudu jätkates peavad laudade otsad olema lõigatud kaldnurkselt, et veel oleks võimalik ära voolata;
- soklit kaitsev veelaud peab olema vähemalt 15° kaldega (võib katta plekiga);
- sadeveed peavad olema ära juhitud- aknalaudadelt veeninaplekkidega, katuselt rennidest ja torudega, soklist eemale vajaliku pinnasekaldega;
- kui maapind sokli ümbruses on aja jooksul liialt kerkinud, tuleb see madalamaks kaevata ja rajada drenaazisüsteem (sõidu- ja kõnniteede tasapinna alandamine ei ole muidugi ühe majaomaniku võimuses, siin tuleks lahenduse leidmiseks pöörduda omavalitsuse poole);
- lauad peavad olema kinnitatud seinale südamikupool väljapoole (kaardumine toimub aastaringidele vastupidises suunas);
- lauad ei tohi olla naelutatud liiga otse lähedalt- lauaotsad lähevad lõhki;
- naelapäid ei tohi liiga sügavale sisse lüüa, sest nii vigastatakse puitu ja tekib koht niiskuse sisseimendumiseks (naela pikkus = 3 laua paksust);
- laudade alumised servad (otsad) kaetakse värviga (võiks ka eelnevalt immutada värnitsaga);
- laudade liitekohad kititakse linaõlikitiga (soovitav võimalikult vältida laudade jätkamist);
- vett koguvad praod ja lõhed tuleb täita (kitt, pilpad);
- maja värvimise ajal peab puidu niiskussisaldus olema 15-18%;
- värvitakse sooja ja kuiva ilmaga, vältides otsest päikesepaistet;
- valitud fassaadivärv peab laskma niiskusel puidust välja kuivada, parim traditsiooniline naturaalne õlivärv;
- lõunapoolne fassaad (ka ukсед, aknad) vajavad rohkem tähelepanu ja sagedasemat ülevärvimist.



Pinnase kerkimise tulemus- alumine palk pehastunud (Uus tn)

Kõik, mis maja fassaadide juurde kuulub – laudis, nurkade viimistlus, karniisid, frontoonid, friisid, pitsilise saelõikega kujundatud detailid jne väärivad kordategemist, vajadusel mingite osade taastamist, edaspidi aga heaperemehelikku hooldust. Enamasti ongi halva seisukorra põhjuseks aastatepikkune puudulik hooldamine.



Pool uut, pool vana – rikutud maja

Mõtlematu otsus vana laudis lammutada ja uuega asendada võib tunda küll odavam ja lihtsam, kuid seejuures kaob ka maja omapära ja osa selle väärtusest. Pahatihti lähevad uuendamise käigus kaduma hoone kujundusele omased pisidetailid.



Kena saelõige ilmestamas fassaade (näiteid Posti tänavalt)

Kui on kahtlus, et osa laudu on pehastunud, saab kahjustuse ulatust määrata lihtsalt noa või naaskliga torgates- kahjustus võib olla ainult pindmine ja laua väljavahetamiseks ei olegi põhjust. Kui laudises on silmaga nähtavad mädanikukahjustused, tuleb selles kohas kontrollida ka seinakonstruktsiooni olukorda. Pehkinud, tugevuse kaotanud palgid tuleb asendada või kahjustunud kohad proteesida (kindlasti puiduga). Mõnikord on hoone varasemal remondil kasutatud juhusliku profiili ja mõõduga laudu, need tuleks sobivamatega asendada.



Palkide seisukorda saab hinnata alles laudise avamisel (Kõlakoja tn)

Osalise laudade vahetamise puhul tuleb jälgida, et uued oleksid võimalikult originaalilähedased, samast puiduliigist (kuusk, mänd), sama kuivusega (mitte üle 20%). Heal juhul võib asendusmaterjali leida mõnelt lammutamisele minevalt majalt. Päris uue materjal tuleks tellida näidise järgi.

Majaomanikul võib olla raske leida endisaegse profiiliga välisvoodrilaudade tootjaid, abi selles küsimuses saab Säästva Renoveerimise Infokeskusest (vt. www.renoveeri.net), kus vastavat informatsiooni omatakse. Samast võib leida ka väiksema koguse laudu, kuna nimetatud keskus tegeleb muuhulgas vanade materjalide taaskasutusse toomisega.

Mõistlik lahendus on ka olemasoleva kasutamiskõlbliku vana laudise koondamine ühele, näiteks tänavapoolsele, kui kõige nähtavamale fassaadile. Mujale võib leida uue. Sellisel juhul ei häiri ka teistele seintele paigaldatavate laudade mõningane profiilierinevus eriti silma, aga ometi säästetakse suur osa ajaloolist materjali. Liati võib uute ja vanade laudade sobitamine ühel fassaadil osutada ka üksjagu keeruliseks, sest erineva vanusega materjal käitub erinevalt (kuivamine, värvi nakkumine). Uusi voodrilaudu oleks mõistlik kasutada näiteks räästa all, kus need ei jää eriti nähtavaks ning on samas kaitstud otseste päikesekiirte eest.

Laudise väljavahetamist põhjendatakse tihti lisasoojustamise vajalikkusega. Väljapoole lisasoojustuse paigaldamine rikub aga oluliselt maja välisilmet, sest aknad ja sokkel jäävad senisest fassaadist tunduvalt sissepoole – järelkult tuleks hakata aknaid uue seinapinna poole nihutama.



Ebameeldiv näide eelnenud väidete tõestuseks

Tehnilises, esteetilisest ja ka rahalises mõttes parima tulemuse saamiseks tuleb enne hoolega kaaluda, kas tasub seda või teist uuendust maja juures ette võtta. Väidetavalt

peaks küttekulude kokkuhoidmiseks piisama ka hoone tuulepidavaks muutmisest: tihendada aknad-uksed ja avades välisseina seestpoolt, takutada palkide vahele tekkinud praod, soojustada laed-põrandad.

Kui siiski on vaja laudis ajutiselt täies ulatuses eemaldada, kas tuuletõkke paigaldamiseks või vajavad seinakonstruktsioonid põhjalikumat remonti, tuleb seda teha väga ettevaatlikult. Enamasti osutub laudade tervelt eemaldamine hoone lõunafassaadilt paratamatu tugeva UV kahjustuse tõttu praktiliselt võimatuks. Piisavalt kõvade laudade puhul tuleks neid enne naelte väljatõmbamist püüda veidi kergitada ja seejärel tagasi suruda, et naelapea muutuks haaratavamaks- see vähendab ohtu vigastada lauapinda. Kui naelad on roostetanud ja ei anna järele, tuleks püüda lauad õhukeste kiilude abil lahti kergitada ja naelad tagantpoolt rauasae lehega läbi saagida. Eemaldatud lauad tuleb taastamise hõlbustamiseks nummerdada. Mõistlik on lauad kohe ka vanast värvist puhastada ja need enne tagasipaigaldamist kruntida (või kanda peale ka esimene kattevärvikiht). Loomulikult on selline töö aega- ja kannatust nõudev, kuid selliselt saame säästa hulga head, vana ja väärtuslikku puitmaterjali.

Parimal juhul piisab hoonele värske väljanägemise andmiseks värvkatte taastamisest. Ettevalmistavatest töödest ei pääse siingi. Kõigepealt tuleb laudis puhtaks pesta. Pesuveele soovitatakse lisada veidi tensiide sisaldavat nõudepesuvahendit (nõrk lahus). Pestakse alt ülespoole, siis ei jää inetuid veenire jälgi! Pestud pind loputatakse puhta veega. Pesema peaks laudist tegelikult igal aastal, et eemaldada saasteained ja mustus, mis on heaks kasvupinnaks hallitusele ja vetikatele.

Enamasti vajab hoone ülevärvimise eel aga põhjalikumat ettevalmistust. Vana värv võib olla kohati liiga jäigaks muutunud ja puidu mahuliste muutuste tulemusena lahti rebenenud. Lahtised, pragulised ning samuti liiga paksud värvikihid tuleb igal juhul eemaldada.

Tihti kerkib esile küsimus: kas eemaldada vana värv kogu laudise ulatuses, või ainult kahjustunud osas. Siin sõltub kõik konkreetsest pinnast ning sellest, missuguseid värvitüüpe on aja jooksul kasutatud. Jättes vana, suhteliselt heas seisukorras värvikihi eemaldamata, teadmata, mis tüüpi värviga tegemist oli, võib tekkida konflikt uue värvikihiga. Põhjuseks vale värvitüüp või halva koostisega uus värv. Ebaõnnestumise tulemus võib ilmneda aga alles paari aasta pärast.

Et aru saada, missuguse värvitüübiga on olnud tegemist, võiks hõõruda pinda liivapaberiga: lateksvärv jääb liivapaberisse, alküüdõlivärv tolmas ja ei kinnitu liivapaberile. Pinda tehnilises piiratuses immutatud lapiga hõõrudes annab lateksvärv kiiresti värvi, alküüdõlivärv ei pehmene ega anna ka värvi. Linaõlivärvi omadused sarnanevad alküüdõlivärvile, kuid vana linaõlivärviga kaetud pind on matt ja iseloomuliku krokodillinaha sarnase pragunenud pinnaga (krakelüür).

Kuidas värvi eemaldada? Kõige vähem töömahukas on olukord, kus värv on seintelt ühtlaselt kulunud (just nii kulub linaõlivärv) ja laudise pinnale on jäänud õhuke värvimulla kiht. Siis piisab kergest pesust ja pärast mõnenädalast kuivamist võib värvima asuda- ikka sama värviga.

Liigset lihvimist või väga jõulist kraapimist ja harjamist peab vältima, sest sellega võib kahjustada puidu pinda ja profiile. Puitu rikub tugevasti ka liivapritsi kasutamine. Keemilisi vahendeid ei tahaks soovitada, sest imbudes puidu pooridesse, võivad nad kahjustada nii uut värvikihti kui majaelanikke.

Kuumaõhupuhurit (levinuim ja üsna tõhus) kasutades tuleb kindlasti arvestada süttimisohuga, aga ka võimaliku puidupinna kohatise söestumisega- selline pind on värvimiseks kõlbmatu.

Kõige mugavam on värvi eemaldada infrapunase lambi (Speedheater) abil. Lambi temperatuur on 100-200°C ja soojus jääb puidusse umbes 15 minutiks, võimaldades puhtaks kraapida korraga suurema pinna.

Värvi eemaldamise kraabitsad peavad olema teravad ja siledad, profiilide puhastamiseks võiks lasta valmistada (pakutakse ka kaubanduses) vastava kujuga kraabitsa.

Peale vanast värvist puhastamist ja enne kruntimist-värvimist tuleks oksakohad isoleerida šellakiga (piirituselahus), et vältida kattevärvilahustamist okstes oleva tärpentini mõjul.

Pragude, vigastuste ja liitekohtade täitmiseks kasutatakse linaõlikitti, millele vajadusel võib täiteaineks juurde segada linatakku. Laiematesse pragudesse leitakse parajad pilpad. Esmalt täidetakse pragu kitiga, siis surutakse pilbas prakku. Vajadusel/võimalusel pilbas naelutatakse kinni, ülearune kitt eemaldatakse.

Eelnevalt värvimata või täielikult puhastatud pinna puhul kantakse peale kas kolm kihti värvi või krunt ja kaks kattekihti. Kui värvitakse üle vana värvi, siis sõltub kihtide arv aluspinna olukorrast. Kohad, mis päris puhtaks kraabitud, soovitaks ikka enne värvimist kruntida.

Puitpinna kruntimine on igati mõistlik, sest annab võimaluse kallist värvi kokku hoida. Kruntvärv valmistamiseks lisatakse olemasolevale linaõlivärville 20-30 kaaluprotsenti tärpentini või lakibensiini. Kasutatakse ka võrdsetes osades värnitsa-tärpentini segu, millele lisatakse tsinkvalget pigmenti (umbes 25 g 2l vedeliku kohta). Kruntvärv ei pea ühtlaselt katma.

Esimese värvikorra jaoks lisatakse tärpentini või lakibensiini 10-20%, teise kihi jaoks kasutatakse värvi vedeldamata kujul. Pealekantavad kihid peavad olema õhukesed, sest paks värvikiht võib kuivada kortsu. Iga kihi kuivamise aeg on sõltuvalt ilmast ja kasutatud pigmentidest 1-3 päeva.

Laudise värvimiseks soovitatakse kasutada ümmargust või ovaalset pintsliit diameetriga umbes 7 cm. Õige värvimistehnika korral peab näha jääma nn pintsli jälg.

Värvilahendus on osa miljööst, seetõttu ei tohi toonivalik olla suvaline- maja peab sobima ümbrusega, mitte väljendama omaniku soovi silma paista. Kõige kindlam on tellida välisviimistluse lahendus arhitektilt, eriti kui on tegemist ajaloolise väärtusega (muinsuskaitse- või miljööväärtusega ala) hoonetega.



Selline värvilahendus on küll pisut võõras

Miljööväärtuse säilitamiseks tuleks eeskujuks võtta hoonel varemkasutatud värvitoonid. Selle kindlakstegemiseks peab eelmised (esimesed) värvikihid muidugi välja puhastama. Restaureerimistöde korral säilitatakse mingi osa väljapuhastatud pinda näidisenä - seda ei kaeta uue värvikihiga. Värvivalimisel võib lähtuda ka omaaegsetest moetoonidest.

Arvestama peaks sellega, et:

- värvikataloogides toodud väikesed proovid võivad suurel pinnal ja erinevas valguses hoopis teisiti mõjuda – mõistlik teha enne vajaliku koguse ostmist värviproov kas otse maja seinal või suuremal vineertahvilil;
- eksimise võimalus on väiksem, kui värvi toonimiseks kasutada looduslikke pigmente (nagu vanasti) või teha valik tooterühmast, milles pakutakse just ajaloolisse keskkonda sobivaid toone;
- heledamad detailid tumedal taustal eristuvad paremini – tuleb valida, millele tahetakse tähelepanu tõmmata.

Linaõlivärvi (siin välistöödeks mõeldud värv) on hea tahtmise korral võimalik ka ise kokku segada. Vanad meistrid sobitasid koostisosade proportsioone oma kogemuste põhjal. Teatavasti on erinevate pigmentide puhul õli osakaal valmisvärvis erinev, seetõttu on täpset retsepti raske soovitada. Alljärgnevalt näiteks valge linaõlivärvi retsept :

Umbes 5 l värvi jaoks
3,2 kg linaõli
6,5 kg titaandioksiidi
2,0 kg tsinkvalget
kuivatusainet (sikatiivi)

Tugeva värvitooni saamiseks peab värv baseeruma vastaval pigmendil, et saada aga pastelsemat tooni, segatakse vastavat pigmenti valge värvi hulka. Tuleks siiski arvestada, et tsinkvalge osakaal värvis oleks 15-20 kaaluprotsenti.

Korraga tuleb valmistada nii suur kogus värvi, et sellest kindlasti jätkuks kruntimiseks ja kaheks värvikihiks.

KOKKUVÕTTEKS

Käesoleva töö eesmärgiks oli ühiste kaante vahele koguda juhendavat materjali puitmaja hooldamiseks, remontimiseks ja vajalikke nõuandeid suuremate restaureerimistöode planeerimiseks. Sellele taustaks oli antud näidete varal väike ülevaade Haapsalu eeslinnade kujunemisest ning neis säilinud hoonetüüpidest.

Vananemis- ja lagunemisprotsess öeldakse olevat aja tajumise kindel instrument, mis näitab asjade tõelisust ja autentsust, paneb uskuma seda, mida silmaga näeme – tegu on päriselt vana majaga, mis on loomulikult kulunud. Missugust esteetilist naudingut võiks pakkuda üks äsjaehitatud koopia vana ja väärikalt vananenud hoone kõrval

Tundub, et traditsioonidest, ajaloolisest miljööst, vanadest majadest, aastasadu kasutatud ja end õigustanud materjalidest hoolivate inimeste ring suureneb. Samas on kurb näha, kuidas linnapildis selgelt kajastub hoopis vastupidine – rikutud proportsioonid, fassaadid, kadumaläinud algupärasuse võlu... Paraku ei osata tihtipeale hinnata just neid väärtusi, mis igapäevaselt meid ümbritsevad, mille keskel ja sees me elame. Vanas hoones nähakse vaid probleemset, laguvat ja rahanõudvat objekti, mitte selle ajaloolist kuuluvust ühte kindlasse tervikusse - Haapsalu linnapilti.

Üheks võimaluseks aidata kaasa hooliva ja alalhoidliku suhtumise levimisele, on järjepidev selgitustöö. Vana maja omanikele tuleks teha kättesaadavaks omaaegseid ehitustavasid, materjale ja töövõtteid tutvustavat kirjandust (käsiraamatud, vastavasisulised artiklid ajakirjanduses, nõuanded veebilehtedel), korraldada kursuseid, praktilisi õppepäevi jne. Loodetavasti võiks ka käesolev kirjatöö osutada majaomanikule mõningaseks abiks ja julgustuseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Jaago, K. Kastininast Uuemõisani. Haapsalu eeslinnadest. Läänemaa Muuseumi toimetised I. Haapsalu, 1997
 2. Joala, I. Puitmaja fassaadi taastamisel uuri ka seinakonstruktsiooni *ÄP Oma Maja*, 2003
 3. Meier, P. Hakkaks maja värvima. *Kodukiri* nr 1, 2004
 4. Puitmaja korrastamine. Artiklite kogumik. Ehitaja käsiraamat, 2003/ 2004
 5. Riistop, M. Puitfassaadide renoveerimine. *Keskkonnatehnika* nr 3, 2004
 6. Tammert, M.. Puitmaja fassaadivärvid. – Ehitaja käsiraamat. Puitmaja korrastamine. Tallinn, 2003/2004
 7. Täheväli Stroh, L. Hakkaks maja värvima 2. *Kodukiri* nr 2, 2004
 8. Täheväli Stroh, L. Hakkaks maja värvima 3. *Kodukiri* nr 3, 2004
 9. Vabar, M. Puitakende korrastamisest. *Ehitaja*, 2001
 10. Välja, L. Fassaadi renoveerimine ajaloolisest ja esteetilisest vaatenurgast. – Ehitaja käsiraamat. Puitmaja korrastamine. Tallinn, 2003/2004
 11. Ilus vana maja. Säästva Renoveerimise Infokeskus, 2003
 12. Restaureerimise põhimõtted, ehitustehnoloogia ja materjalid. Artiklid rootsi ajakirjast „Kulturmiljövård.
 13. Vana maja seisukorra hindamine. Ehitaja käsiraamat, 2003/2004
 14. Akende remontimine. Kuressaare Linnavalitsus
- Restaureerimisnõuanded:
Korstnapits. Tüübid ja hooldus.
Katus. Tüübid ja hooldus
Kivikatus (keraamiline kivi ja kiltkivi). Ajalugu, hooldus ja parandamine.
Plekk-katus. Hooldus ja parandamine.
Puitkatus. Tüübid, hooldus ja parandamine.
Aken. Ajalugu. Puitaken ja selle remontimine.
Välisuks. Ajalugu, parandamine ja värvimine.
Sadevetesüsteem ja selle korrashoid.